

УДК 378.004.946.06

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.14>

ОСВІТНЯ МОБІЛЬНІСТЬ ЯК КОМУНІКАЦІЯ: ГЛОКАЛЬНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД У ТЕМПОРАЛЬНИХ РАМКАХ МОДЕРНУ

Наталія Радіонова

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
кафедра філософії
вул. Валентинівська, 2, 61168, м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>*

Людмила Швидун

*Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради»,
кафедра дошкільної та початкової освіти
вул. Володимира Антоновича, 70, 49006, м. Дніпро, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-7286-8103>*

Статтю присвячено проблемам освітньої мобільності, що останнім часом набуває свого всебічного вивчення, яке зумовлено перш за все глобалізаційними викликами в галузі освіти, що потребує певних коректив та узгодженості національних освітніх програм до загальноприйнятих освітніх стандартів. Розглянуто питання необхідності дослідження комунікативного потенціалу освітньої мобільності, особливо її ролі в міжкультурній комунікації, робиться акцент на розгляді освітньої мобільності у глокальних українських контекстах раннього і пізнього Модерну, програми освітньої мобільності здійсненої в межах навчального плану Харківського університету, що в певному сенсі є дієвим інструментарієм пом'якшення культурного шоку та формування адекватного сприйняття викликів мультикультуралізму, у рамкових умовах якого констатувався соціальний світ Слобожанщини XIX століття. Здійснено ретроспективний аналіз досвіду освітньої мобільності, який не лише розширює уявлення щодо трансформації європейської ідеї в освітньому просторі Слобожанщини XIX століття, але й містить плідні імпульси для практичного здійснення та теоретичного осмислення ролі освітньої мобільності в сучасних соціокультурних контекстах. Досвід освітньої мобільності, набутий у минулих часах, має неоціненне значення для розуміння сучасних культурно-освітніх процесів в Україні та є дієвою програмою запобігання культурним патологіям сьогодення. Акцентовано увагу на необхідності поєднання глокалізаційних процесів із інформаційними і комунікаційними технологіями, що сприяє збільшенню масштабу інформації, яка розширює просторові, темпоральні горизонти комунікування, впливаючи на його характер, феномен «культурного шоку», процеси освітньої мобільності тощо. Фокус уваги зосереджено на феномені освітньої мобільності, її перспективах і викликах у сучасних українських реаліях повномасштабної війни, необхідності нового прочитання та розбудови нових мобільних векторів освіти, пошуку відповідей на запитання щодо розширення можливостей та зміни характеру, форм і видів освітньої мобільності в екстремальній ситуації.

Ключові слова: освіта, освітня мобільність, комунікація, міжкультурна комунікація, темпоральність, м'які політичні кордони, український досвід.

Постановка проблеми. Освітню мобільність можна розглядати в різних аспектах, але, зазвичай, із поля зору випадає її комунікаційний потенціал. Це відбувається через те, що ця комунікація не є лінійною, а утворює мережу комунікаційних ланцюгів. Ці ланцюги співіснують у різних географічних і культурних просторах, можуть відбуватися у формах

вербального і невербального спілкування, також у специфічній формі письмової комунікації. Сучасний медійний простір, надаючи різного роду послуги адресатам, здобувачам освіти, у різних інтерактивних формах, ще більш ускладнює ці відносини – комунікацію й сам простір. Але найскладнішим моментом є міжкультурна комунікація.

Міжкультурна комунікація в сучасних глокальних українських контекстах відіграє провідну роль. Вона є тим комунікативним каналом, завдяки ефективному функціонуванню якого, відбувалося проникнення культурних кодів та цінностей інших культур. Ефективність міжкультурної комунікації не в останню чергу залежить від рівня компетентності самих комунікаторів та їх спроможності моделювати комунікаційні процеси, обходячи або за потреби, створюючи комунікативні бар'єри. Критерієм, переважно за яким відбувається оцінювання ролі, яку відіграють ті чи інші культурні зв'язки в духовному оновленні українського суспільства є рівень утвореної комунікації. За цільовою спрямованістю здійснення міжкультурної комунікації завжди переслідує певну мету, а саме: культурну інтеграцію, в цьому випадку вона є симетричною, або культурну асиміляцію, відповідно, комунікація тут має асиметричний характер. Навіть, якщо мета культурної асиміляції, маскується під доброзичливі освітні, культурні й політичні проекти, наслідки такої акультурації є очевидними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Комунікація в ракурсі її взаємозв'язків з культурою та в оптиці глобалізаційних процесів набула свого вивчення у працях українських дослідників, зокрема, Є. Бистрицького, Р. Зимовця, С. Пролеєва. Проблеми дистанційної освіти та освітньої мобільності розглядалася у працях В. Андрущенко, М. Бойченка, М. Култаєвої, Д. Свириденка та інших. У цій статті робиться спроба виявлення комунікаційного потенціалу освітньої мобільності, зокрема, як практики здійснення міжкультурної комунікації.

Формулювання мети статті. Останнім часом проблема освітньої мобільності набуває свого всебічного вивчення. Це зумовлено перш за все глобалізаційними викликами в галузі освіти, що, в свою чергу, потребує певних коректив та узгодженості національних освітніх програм до загальноприйнятих освітніх стандартів. Між тим плідний досвід здійснення освітніх мандрів містить історія вітчизняної освіти, починаючи з сивої давнини. Однак, ще й досі поза увагою залишається дослідження комунікативного потенціалу освітньої мобільності, особливо її ролі в міжкультурній комунікації. Власне тому, у статті робиться акцент на розгляді освітньої мобільності у глокальних українських контекстах раннього і пізнього Модерну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ранній і пізній Модерн взаємопов'язаний. Особливо чітко простежується цей взаємозв'язок у вертикальних вимірах освітніх комунікативних практик та горизонтах міжкультурної комунікації. Так, звертаючись до історичної долі українського народу, можна констатувати, що не тільки українська земля протягом багатьох століть відчувала тупотіння масового переміщення народів з Азії в Європу, але й населення зазнавало етнонаціонального тиску як в антропологічному, побутовому, так і культурно-політичному сенсі. Зрозуміло, що таке геополітичне становище України було визначальним у встановленні м'яких політичних кордонів з сусідніми країнами, що крило в собі як ризики руйнації цих кордонів, так і відкривало широкі можливості для ефективного здійснення політики багатовекторності та мультикультурності. Історична скарбничка українського мультикультуралізму, переважно як освітнього, зберігає плідні імпульси інтеграції в українську духовну культуру світоглядних і ціннісних імперативів з інших культур. Зокрема, європейської ідеї свободи, рівності та братерства, які проникали на українські терени саме через освітні проекти та програми. Слід сказати, що в конструюванні модерного культурно-освітнього простору в Україні велике значення

мала, започаткована ще в стінах Києво-Могилянської академії, традиція, так званих, освітніх мандрів.

Збережені смисли цієї традиції виразно демонструє академічна спільнота Харківського університету XIX століття, в якому освітня мобільність була одним із пріоритетних напрямів підготовки професорсько-викладацького складу. Якщо звернутися до навчального плану цього вишу, то освітні стажування становили вагомий за обсягом годин пласт навантаження викладачів. Зокрема, за власним свідченням професора міжнародного та політичного права Д. І. Каченовського, який згідно з програмою освітньої мобільності, протягом 1858–1859 рр. відвідав декілька тогочасних Європейських університетів з метою ознайомлення з новітніми політичними та юридичними теоріями. Звітуючи про результати свого відрядження, він зазначив, що цей досвід є дуже важливим, адже Європа є великим різноманітним полем юридичних і політичних практик. Виказуючи сподівання, що саме з метою оволодіння цими практиками й мандрує більшість його молодих співвітчизників, він наголосив на важливості залучення європейського досвіду в навчальний процес тогочасного Харківського університету [1]. Освітня мобільність активно практикувалася в Харківському університеті протягом усього XIX століття, особливо важливо, вона була симетричною. Тобто не тільки українські викладачі і студенти проходили стажування й навчання в європейських вишах, але й представники європейських країн приїздили викладати і навчатися до Харкова, привносячи культурні інновації в тогочасний освітньо-культурний простір Слобожанщини. Серед них можна назвати видатних європейських науковців Й. Шада, К. Роммеля, І. Даниловича та інших. Студентами університету були майбутній видатний молдавський та румунський письменник, популяризатор сквородинівського вчення на європейських теренах – О. Хашдеу, а також майбутній польський політичний діяч Ю. Пілсудський [2]. Безперечно, здійснювані Харківським університетом XIX століття, практики освітньої мобільності, пом'якшуючи стадію культурного шоку, сприяли інтеграції культурних цінностей.

В опціях історичної пам'яті досвід міжкультурних українсько-російських, українсько-польських, українсько-угорських відносин як освітньо-культурна та повсякденна реальність тогочасної Слобожанщини, має сенс не тільки як мережа комунікативних ланцюгів, що надає нам підстави формувати їх інтерпретації в сучасних соціокультурних контекстах, але й як екзистенційно-антропологічний наратив. Цілком можна погодитися з думкою професора Вроцлавського університету М. Гольки, що саме «нарлативи надають минулому сенс: вони визначають перебіг подій, їхню часову послідовність...нарлатив дає змогу зробити минуле чимось власним, сучасним, уявленим і навіть відчутним на дотик» [3, с. 66].

Поза сумнівом, вітчизняні культурно-освітні міжнародні зв'язки, що проявляються у практиках стажування, спільних наукових проєктах, взаємообміні тощо мають давню і тривалу традицію, яка в сьогоднішніх українських реаліях посилюється не тільки глобальними освітніми викликами, але й екзистенційними.

Безперечно, в добу пізнього Модерну, яка пропонує широкі пропозиції та можливості для здійснення освітньої мобільності на всіх рівнях освітньої підготовки: від дошкільної – до освіти протягом життя, продукуються її різноманітні форми та види, що, в певному сенсі, впливають на життєві стратегії молодих українців. З'ясування найбільш затребуваного виду або поєднання декількох видів та форм мобільності в суспільстві пізнього Модерну потребує ґрунтовного дослідження. Однак, уже зараз можна вважати, що «... осмислення освітньої мобільності у взаємозв'язку з іншими видами мобільності стало можливим у результаті інформатизації та комп'ютеризації суспільства» [4, с. 84]. Поєднання глобалізаційних та глокалізаційних процесів із інформаційними і комунікаційними

технологіями сприяють збільшенню масштабу інформації, яка розширює просторові, темпоральні горизонти комунікування, впливаючи на його характер, феномен «культурного шоку», процеси протікання освітньої мобільності.

Останнім часом на перші шпальти суспільного життя, при «зміні стилю уявлення спільнот в часи домінування електронних медій та онлайн-комунікацій і актуальної мережевої комунікації» [5], стала виходити віртуальна освітня мобільність, яка, певним чином, призводить до звуження практики використання фізичної освітньої мобільності. У зв'язку з чим у науковому світі ведуться дискусії щодо балансу між віртуальною та фізичною мобільністю. Зокрема, дослідник Сільвія Ван де Бунт-Кокхус вважає, що «реальна мобільність може як замінюватися, так і доповнюватися віртуальною мобільністю» [6]. Хосе Сільвіо дає поняття віртуальної мобільності, яка «може бути визначена як відображення фізичної мобільності, яка відбувається у віртуальному просторі, званому кіберпростором, що не передбачає пересування людей в географічному просторі» [7]. Співробітники Львівського католицького університету (Нідерланди) В. Ван Петеген і І. Оп-де-Бек виділяють чотири ознаки віртуальної мобільності: «1) це комплекс заходів, що підтримується ІТ-технологіями; 2) націлений на викладання і навчання; 3) забезпечує міжнародну колаборацію та співпрацю; 4) організований на рівні освітньої установи. Ми вважаємо, що визначення мобільності не може стосуватися тільки фізичної мобільності, оскільки вчені сходяться на думці про те, що поряд з нею існує й віртуальна мобільність» [8].

Сучасне українське суспільство, розуміючи двоякий характер освітньої мобільності, сприймає її неоднозначно. З однієї сторони види та форми освітньої мобільності є чинником еволюціонування соціуму та людини в ньому, з іншої – породжують певні виклики та небезпеки. До переліку останніх можемо додати проблеми міграційного плану, питання надмірної економізації освіти та ризики її переродження в напівосвіту, питання комунікації, уніфікації та стандартизації, можливої втрати національної ідентичності, «культурного шоку» тощо.

Аналіз досвіду освітньої мобільності показує, що ці та інші небезпеки особливо загострюються в періоди екстремальних ситуацій. Тому в час війни явище освітньої мобільності набирає нового змісту, набуває оновленого розуміння, вимагає розбудови інших векторів мобільності, приводить до пошуку відповідей на ряд непростих запитань, зокрема, чи можлива освітня мобільність у екстремальній ситуації, які види та форми освітньої мобільності доцільно використовувати у воєнний період життя соціуму, який характер протікання може набирати освітня мобільність цього часу, які переваги та загрози супроводжуватимуть процеси освітньої мобільності. Ні для кого не секрет, що війна ставить для багатьох не перше місце питання безпеки, фізичного виживання, емоційні переживання та страхи, здійснює переоцінку цінностей, може привести до депресії тощо. Тому поведінка людини в ситуації війни відрізнятиметься від її поведінки періоду мирного часу, а в основі мобільності людини може бути «мотивація виживання» або «мотивація зростання».

Ми схилиємося до думки, що освітня мобільність воєнного часу – це особливий вид мобільності, який має свою специфіку, може корелювати із іншими видами мобільності, зокрема, соціальною, просторовою, віртуальною, соціокультурною тощо. «Освітня подорож із планованого освітнього проекту підвищення кваліфікації, перетворилася на втечу від війни та вимушену адаптацію до іншого освітнього простору» [9, с. 117]. Освітня мобільність цього періоду носить вимушений характер, розширилася категорія її учасників, акцентується увага на віртуальній складовій освітньої мобільності.

Розглянемо феномен освітньої мобільності через призму екстремальної ситуації в Україні, яка, з однієї сторони, змінила звичний спосіб життя українців, створила

«суспільне цунамі» («як хвилі, які формуються на суші великими масами людей, що відносно короткого часу (від кількох днів до кількох місяців, а то й років переміщуються в просторі на значні віддалі до кількох сотень і тисяч кілометрів» [10, с. 25]), а з іншої, як не парадоксально це звучить, відкрила широкі горизонти, наприклад, для вдосконалення іноземної мови, подорожі країнами Європи, знаходження роботи за кордоном, продовження здобування освіти певного рівня, отримання нового досвіду тощо. Демократичний світ, прийшовши на допомогу українським біженцям, відкрив двері своїх освітніх інституцій здобувачам освіти різного рівня, більшість із яких стала вимушеними учасниками зовнішньої освітньої мобільності. Вимушена мобільність у час повномасштабної війни дала поштовх для прискорення розвитку феномену комунікації, зокрема, інтеркультурної, формуванню адекватного сприйняття викликів мультикультуралізму. У цьому аспекті необхідно «... передусім запобігти розчиненню національної освіти в інших національних освітніх системах, які узурпують європейську освітню логістику, але зі семантикою не сучасної, а старої домодерної Європи» [11, с. 20].

Також новий, вимушений статус освітньої мобільності вимагає зміни горизонтів та просторів освітнього комунікування, вироблення певної моделі спілкування з дотримання права «комунікативної рівності».

Тут варто акцентувати увагу на питанні знання іншої мови. Доведено, по-перше, спільна мова епохи Середньовіччя стала однією з причин розквіту освітньої мобільності цього періоду, а перехід закладів освіти на національні мови навчання призвів до її згасання. По-друге, швидше та легше адаптуються люди, які знають мову країни, куди прагнуть адаптуватися. Хоча сьогодні експерти ведуть мову про те, що для розуміння та взаєморозуміння просто володіти мовою іншого вже недостатньо. Сучасна людина має знати особливості культури певного народу, його звичаї, традиції тощо. Адже чим більше людина розуміє чужу культуру, тим більше вона набуває інтеркультурного статусу. У такому аспекті важлива роль відводиться вчителю, який «... у полікультурному середовищі є відповідальним не тільки за передачу знань, але й повинен бути своєрідним «агентом» мультикультурного мислення, допомагаючи створенню міжкультурної комунікації, допомагаючи студентам із різних культур вирішувати задачі не тільки навчального характеру, але й сприяти їхній суспільній адаптації» [12, с. 101–102].

Досліджуючи проблеми комунікації, варто не забувати про місце та роль цифрових технологій, які, породивши віртуальну освітню мобільність, змінили механізми комунікації в суспільстві пізнього Модерну та освіти, зокрема, дозволи навчатися і навчати, навіть будучи учасником вимушеної мобільності, не втрачати зв'язок з національною культурою, пом'якшити протиріччя між цінностями різних культур, полегшити протікання «культурного шоку» тощо. Можна стверджувати, що інтеркультурна комунікація безпосередньо впливає на характер протікання освітньої мобільності, а освітня мобільність сприяє розвитку інтеркультурної комунікації.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Підсумовуючи можна зазначити, що, програма освітньої мобільності здійснювана в межах навчального плану Харківського університету в певному сенсі пропонує дієвий інструментарій пом'якшення культурного шоку та формуванню адекватного сприйняття викликів мультикультуралізму, у рамкових умовах якого констатувався соціальний світ Слобожанщини XIX століття. Здійснений у статті ретроспективний аналіз досвіду освітньої мобільності не тільки розширює уявлення щодо трансформації європейської ідеї в освітньому просторі Слобожанщини XIX століття, але й містить плідні імпульси для практичного здійснення та теоретичного осмислення ролі освітньої мобільності в сучасних

соціокультурних контекстах. Досвід освітньої мобільності, набутий у минулих часах, має неоціненне значення для розуміння сучасних культурно-освітніх процесів в Україні та є дієвою програмою запобігання культурним патологіям сьогодення.

Однак, у суспільстві пізнього Модерну потребує ґрунтовного дослідження з'ясування найбільш затребуваного виду або поєднання декількох видів і форм мобільності. Крім того, вимушений характер освітньої мобільності вимагає пошуку горизонтів та просторів для освітньої комунікації, зокрема, вироблення певної моделі спілкування з дотриманням права «комунікативної рівності», формуванню адекватного сприйняття викликів мультикультуралізму тощо.

Список використаної літератури

1. Радіонова Н. В. Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у XIX столітті: монографія / Н. В. Радіонова. Суми: ВАТ «СОД», видавництво «Козацький вал», 2008. 317 с.
2. Голька М. Суспільна пам'ять та її імпланти, пер з польськ. В. Ф. Саган, наук. ред. А. М. Киридон, С. С. Троян. Київ: Ніка-Центр, 2022.
3. Швидун Л. Освітня мобільність: індивідуальний та колективний виміри у філософському контексті. HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць. Запоріжжя: Гельветика, 2021. Вип. 8 (85). С. 81–89.
4. Бистрицький Є., Зимовець Р., Пролєєв С. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2020. 416 с.
5. Van de Bunt-Kokhuis S. Academic Pilgrims. Tiburg University Press, 1996. 232 p.
6. Silvio J. Global learning and virtual mobility. URL: https://www.friends-partners.org/utsumi/Global_University/Global%20University%20System/UNESCO_Chair_Book/Manuscripts/Part_IV_Global_Collaboration/Silvio,%20Jose/Silvio_web/SilvioD9.htm. 9
7. Op de Beeck I., Van Petegem W. Virtual mobility: an alternative or complement to physical mobility? URL: https://i2agora.odl.uni-miskolc.hu/i2agora_home/data/P3_D6_ERACON_Virtual%20mobility_paper.pdf
8. Радіонова Н. В., Швидун Л. Т. Освітня мобільність в екстримальних життєвих ситуаціях. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки: збірник наукових праць. Гельветика, 2022. Вип. 44. С. 116–121.
9. Шевчук Л. Природні і соціальні цунамі: причини виникнення і наслідки. Феномен людини. Здоровий спосіб життя: зб наук. ст. / за ред. Ю. М. Панишко. Львів, 2015. Вип. 46 (112). С. 22–27.
10. Радіонова Н. В. Освіта як чинник національного самоствердження України: історія і сучасність (на матеріалі Слобожанщини). Практична філософія і Нова українська школа: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2019 р., м. Київ. Київ: НАПН України, Інститут педагогіки НАПН України, 2019. 168 с.
11. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28–29 April 2009. URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communique%C3%A9_April_2009.pdf

EDUCATIONAL MOBILITY IN EXTREMES LIFE SITUATIONS**Natalia Radionova**

*Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda,
Department of Philosophy
Valentinivska str., 2, 61168, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>*

Liudmyla Shvydun

*Communal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education"
Dnipropetrovsk Regional Council",
Department of Preschool and Primary Education
V. Antonovycha str., 70, 49006, Dnipro, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-7286-8103>*

The article is devoted to the problems of educational mobility, which has recently been receiving a comprehensive study, which is caused primarily by globalization challenges in the field of education, which requires certain adjustments and alignment of national educational programs to generally accepted educational standards. The issue of the need to research the communicative potential of educational mobility, especially its role in intercultural communication, is considered, the emphasis is placed on considering educational mobility in the glocal Ukrainian contexts of early and late modern times, the educational mobility program implemented within the curriculum of Kharkiv University, which in a certain sense is an effective toolkit for alleviation of cultural shock and the formation of an adequate perception of the challenges of multiculturalism in the framework of which the social world of the Slobozhanshchyna of the 19th century was ascertained. A retrospective analysis of the experience of educational mobility was carried out, which not only expands the understanding of the transformation of the European idea in the educational space of Slobozhanshchyna of the 19th century, but also contains fruitful impulses for the practical implementation and theoretical understanding of the role of educational mobility in modern socio-cultural contexts. The experience of educational mobility acquired in the past is invaluable for understanding modern cultural and educational processes in Ukraine and is an effective program for preventing cultural pathologies today. Attention is focused on the need to combine globalization and glocalization processes with information and communication technologies, which contributes to increasing the scale of information, which expands the spatial and temporal horizons of communication, influencing its nature, the phenomenon of «culture shock», processes of educational mobility, etc. The focus of attention is on the phenomenon of educational mobility, its prospects and challenges in modern Ukrainian realities of full-scale war, the need for a new reading and development of new mobile vectors of education, the search for answers to questions about the possibilities and nature, forms and types of educational mobility in an extreme situation.

Key words: education, educational mobility, communication, intercultural communication, temporality, soft political borders, Ukrainian experience.